

VZNIK ČESKÉ EGYPTOLOGIE

V době znovuobjevení Egypta, jak je někdy označováno období první poloviny 19. století, se narodil Jan (Giovanni) Kmínek-Szedlo – první Čech, který se cílevědomě a soustavně věnoval studiu jazyka, dějin a kultury starého Egypta. Avšak vzhledem k tomu, že působil v daleké Itálii, neprávem u nás upadlo jeho jméno v zapomnění.

Jan Kmínek-Szedlo se narodil 12. dubna 1828 v Praze. Po gymnazijních studiích v Plzni studoval na filozofické fakultě v Praze, kde ho také zastihl bouřlivý rok 1848, který zcela změnil Janův život. Jan se totiž zúčastnil jako člen plzeňské studentské legie neúspěšných bojů na pražských barikádách a za trest byl spolu s dalšími studenty odveden do armády. V Itálii z vojska vystoupil, změnil své české křestní jméno Jan na italské Giovanni a v roce 1868 se oženil a přihlásil k trvalému pobytu v Boloni. Tam také začal jako samouk se studiem egyptologie, která ho velice zaujala.

V roce 1876 vydal Kmínek-Szedlo jako průvodce boloňského muzea svou prvotinu *Velký sarkofág Městského muzea v Boloni*, v níž uveřejnil reliéfy a hieroglyfickými nápisy zdobený Vesajův sarkofág. A právě v této knize byl Čech poprvé autorem překladu ze staroegyptštiny do moderního jazyka, v tomto případě do italštiny. Práce byla přijata mezi egyptology kladně, a její autor dokonce obdržel pochvalný dopis od proslulého německého egyptologa R. Lepsia, což ho velice povzbudilo v další vědecké činnosti.

V následujících letech Kmínek-Szedlo psal další egyptologické práce, popularizoval egyptologii, přednášel na univerzitě a sepisoval staroegyptské předměty v boloňském muzeu. Během nelehkých dob, kdy se Kmínek-Szedlo často musel vyrovnávat s nepochopením spoluobčanů, nízkými příjmy a složitými rodinnými poměry, se mu přece jenom podařilo dokončit hlavní vytčený cíl: sestavit katalog egyptských památek uložených v boloňském muzeu. Toto jeho největší a nejvýznamnější vědecké dílo, v němž zveřejnil 3 340 staroegyptských předmětů, vyšlo v roce 1895. Rok nato, dne 24. listopadu 1896, zanícený a ctižádostivý egyptolog a náš krajan Giovanni Kmínek-Szedlo zemřel daleko od své vlasti, v zemi, kterou si dobrovolně vybral za svůj druhý domov.

Vlastním zakladatelem české a poté i československé egyptologie byl

ovšem až pardubický rodák František Lexa (narozen 5. 4. 1876). Ani jeho cesta k egyptologii nebyla přímočará. Lexa totiž začínal jako profesor matematiky a fyziky na gymnáziu v Hradci Králové. Přes velký zájem o filozofii a psychologii se dostal až k otázce psychologie písma, jeho vzniku a vývoji. A to byl jen krok ke staroegyptskému písmu a ke studiu hieroglyfů. Když jako zapálený samouk zvládl v podstatě vše, co se dalo, našel si cestu k významnému českému orientalistovi Rudolfu Dvořákovi, jehož přesvědčil o svém vážném zájmu o egyptologii. Díky jemu potom také získal možnost studovat u významných egyptologů v Berlíně a Štrasburku.

Po návratu do Prahy začal Lexa vědecky pracovat a přednášet. Možnosti mu otevřel i vznik Republiky československé, která i díky osobní angažovanosti prezidenta Masaryka pochopila význam vědeckého bádání i pro prestiž nového státu. Již ve 20. letech našeho století vyšly Lexovy knihy pojednávající o staroegyptské krásné literatuře, náboženství a tzv. knihách moudrých rad do života. Tyto knihy jsou zároveň prvními původními československými egyptologickými pracemi. Během let k nim přibýly další vědecké i populární publikace a články věnované staroegyptské literatuře, jazykovědě, magii a veřejnému životu. V roce 1927 byl Lexa jmenován profesorem egyptologie na pražské Karlově univerzitě, kde za léta působení vychoval řadu významných československých i zahraničních egyptologů.

Životním dílem Františka Lexy, které mu přineslo světové uznání, byla jedinečná sedmidílná *Démotická gramatika*, jejíž poslední díl vyšel v roce 1951. Jedná se o největší mluvnici předposledního vývojového stupně egyptštiny, tzv. démotštiny, jaká kdy byla napsána.

Nehynoucí zásluhou akademika Lexy zůstává zřízení samostatného vědeckého pracoviště zkoumajícího vývoj staroegyptské společnosti a její kulturní odkaz – československého (dnes českého) Egyptologického ústavu Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře. Stalo se tak v roce 1958 a jeho prvním ředitelem byl až do své smrti dne 13. února 1960 právě František Lexa. Založení egyptologického ústavu umožnilo našim egyptologům na jedné straně provádět v Egyptě vlastní archeologické výzkumy a získávat z nich původní pramenný materiál, a na druhé straně přímo se zapojit do proudu světové egyptologie.

Z někdejších Lexových žáků se dva stali vskutku světovými egypto-

logy. Starším z nich byl Jaroslav Černý, který vyrostl v největšího znalce hieratického písma a třetího vývojového stupně egyptštiny, tzv. novoegyptštiny. Byl autorem mnoha vědeckých knih a přeletných článků o egyptském jazyce, písmu a literatuře, dějinách a náboženství. Nejvíce je však jeho jméno spjato s vesnicí řemeslníků v Dér el-Medíně, kde se zúčastnil mnoha výkopových sezón, a s luštěním tisíců nápisů na střepech nádob a odštěpcích vápence, které se v Dér el-Medíně našly. Přestože profesor Černý působil po roce 1948 výhradně na univerzitě v Oxfordu, odkázal tehdejšímu Československému egyptologickému ústavu svou nesmírně cennou knihovnu, která byla vůbec největší soukromou egyptologickou knihovnou na světě. Ta dnes slouží všem zájemcům z České republiky, ale i ze zahraničí, a Český egyptologický ústav, který ji spravuje, prostřednictvím nakladatelství LIBRI vydal už 1. díl katalogu své knihovny, která zahrnuje především Černého odkaz.

Tím druhým nejvýznamnějším Lexovým žákem a jeho pokračovatelem ve vedení Československého egyptologického ústavu byl Zbyněk Žába. Osobně vedl v letech 1960–70 všechny terénní archeologické práce našeho ústavu jak při záchraně nubijských památek, tak také při odkrývání největší nekrálovské hrobky, která patřila vezírovi Ptahšepsosovi a nacházela se na královském pohřebišti v Abúsíru u Káhiry. Profesor Žába rovněž vychoval řadu žáků a stal se autorem prací o významném egyptském literárním díle – *Ptahhotepově naučení*, o staroegyptské literatuře, astronomii, dějinách a právu. Jeho nejdůležitější práce je ovšem věnována skalním nápisům, které našly na skalách v Dolní Núbii výpravy československých egyptologů v první polovině 60. let 20. století před napuštěním Asuánské přehrady.

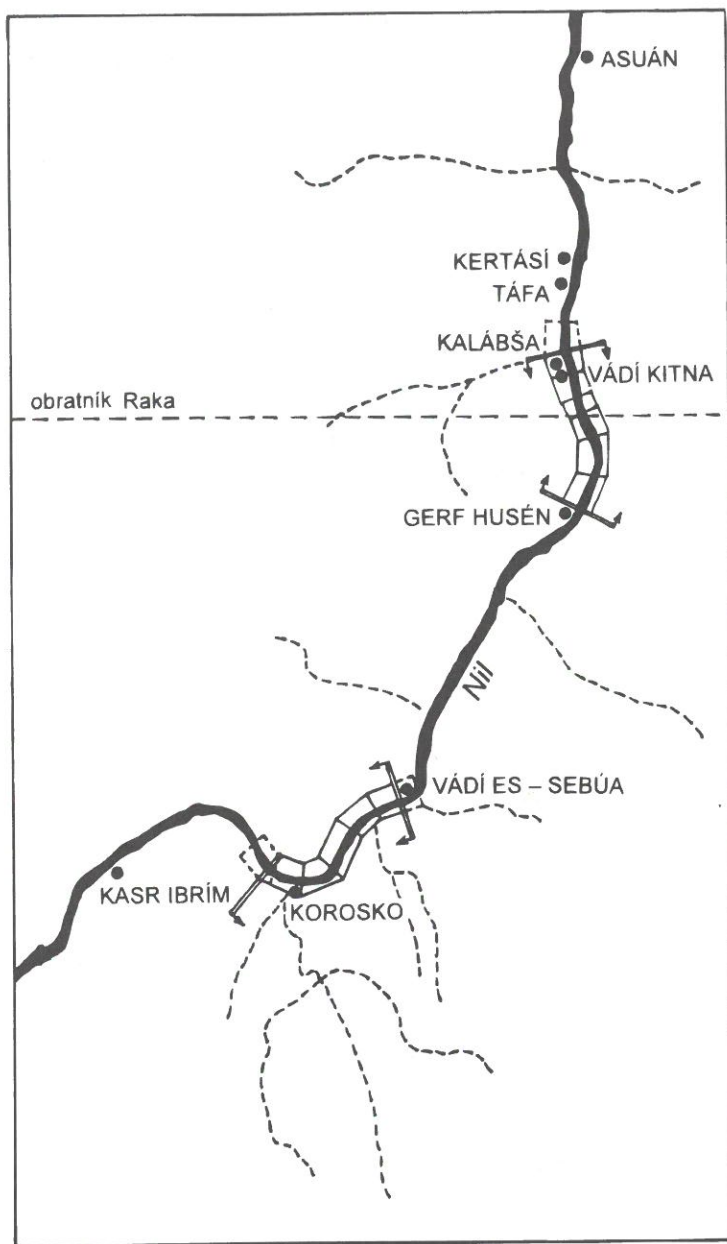
NÚBIJSKÁ PĚTILETKA

Již jsme se zmínili o stavbě Vysoké přehrady jižně od Asuánu začátkem 60. let. Na základě projektu tehdejšího SSSR vznikla obrovská přehrada, jejímž základem je mohutná sypaná hráz vysoká 112 m. Její síla na úpatí je téměř 1 km. Od roku 1965 začala přehrada zadržovat záplavové vody Nilu, takže se postupně vytvořila téměř 500 km dlouhá vodní plocha – tzv. Násirovo jezero, které pokrývá velkou část egyptské a súdán-

ské Núbie. Jeho hladina se ustálila ve výšce přibližně 80 m nad původní hladinou Nilu. Je to obrovská zásobárna vody, která umožnila uskutečnit velké zavlažovací projekty, jimiž Egypt získal novou zemědělskou půdu. Navíc z asuánské hydrocentrály proudí od roku 1968 elektrická energie do rozvodné sítě Egypta.

Stavba Vysoké přehrady si nicméně vybrala bolestnou daň (hovoříme o ní v kapitole o Asuánu), k níž patřilo i zatopení téměř poloviny Núbie – svérázného údolí afrického veletoku Nilu sevřeného pískovcovými skalami. Nubijské obyvatelstvo bylo přestěhováno a muselo změnit svůj způsob života a obživy. Co však nebylo možno beze zbytku vystěhovat a zachránit, byly četné starověké chrámy, pevnosti, sídliště, pohřebiště, skalní kresby, malby a nápisy. Území Núbie jako spojnice středomořských civilizací a afrických kultur totiž představovalo opravdovou pokladnici kulturních památek lidstva. Nastala tedy otázka, jak zajistit dokumentaci památek nalézajících se v zátopeném území budované přehrady a jak zachránit alespoň nejvýznamnější z nich. Jako jediná reálná možnost se ukázala rychlá a dobře zorganizovaná mezinárodní záchranná akce. A právě k takové vyzval v roce 1960 na přání egyptské vlády generální ředitel UNESCO. Byla to oficiální výzva ke všem státům světa o pomoc při záchraně kulturního dědictví starověké Núbie, ohrožené stoupajícími vodami Nilu v souvislosti se stavbou Vysoké přehrady.

Mezi prvními státy, které se přihlásily k této akci, bylo Československo. Svou pomoc nabídlo v podobě účasti právě založeného Československého egyptologického ústavu Univerzity Karlovy na vědeckém výzkumu a dokumentaci ohrožených památek. Náš ústav proto vyslal v letech 1961–65 pod vedením svého tehdejšího ředitele profesora Žáby celkem pět vědeckých výprav, které měly provést epigrafický (tj. zachycení všech zdejších nápisů a kreseb) a rovněž archeologický průzkum dvou svěřených koncesních oblastí mezi Kalábšou a Gerf Hussénem a mezi Vádí es-Sebúou a Girgáví. Obě oblasti zahrnovaly pravý i levý břeh Nilu a dosahovaly délky 100 km. V obtížných klimatických podmínkách na obratníku Raka to znamenalo pěšky projít neschůdný terén a provést archeologický průzkum desítek lokalit a pořídit dokumentaci stovek důležitých skalních rytin, maleb a nápisů pocházejících z různých období nubijských dějin. Československé expedice při své náročné práci využívaly plovoucí základnu v podobě lodi, tzv. katamaranu, která

Mapa Núbie
a vyznačení
našich koncesí

měla symbolická název Sadík en-Núba (Přítel Núbie). Výsledky našich výprav potom předčily všechna očekávání a československá účast na vůbec největší záchranné archeologické akci všech dob patřila k nejlepším.

Jedním důležitým a zajímavým úkolem našich výprav bylo znovu nalézt tzv. Jižní chrám v Táfě – lokalitě, která se nachází na levém břehu Nilu asi 40 km jižně od Asuánu. Šlo o pískovcový chrám z Římské doby, který byl znám z kreseb, popisů, a dokonce dvou fotografií z 19. století. Tento chrám však místní obyvatelé rozebrali na stavbu svých domků asi v 80. letech 19. století a od té doby jeho poloha upadla zcela v zapomnění. Místo chrámu bylo možné označit jen jako „někde ve středu rozlehlé táfské pláně“. Ke slovu muselo tedy přijít studium zvláště Teynardovy fotografie zmizelého chrámu z let 1849–50, která zachytila také západní obzor s členitým horským hřbetem a skalními vrcholky. Na základě důmyslného srovnání obzoru na fotografii se skutečností a z toho odvozených vzdálenostních vztahů se potom podařilo určit původní fotografovo stanoviště i pravděpodobné umístění chrámu. Následné archeologické sondy a výkop skutečně potvrdily existenci mohutných kvádrů chrámu, který se skrýval ve čtyřmetrové hloubce pod nánosy nilského bahna. Do plánu núbijských památek tak mohl být díky našim egyptologům zakreslen i slavný Jižní chrám v Táfě.

Naše výpravy do Núbie rovněž prozkoumaly římskou pevnost Kertási ležící asi 8 km na sever od Táfy. Mohutná kamenná zeď vymezovala areál této pevnosti o ploše přibližně 1,4 hektaru. Do pevnosti se vstupovalo třemi bránami ze severu, jihu a východu, kromě nich tu ještě byly malé branky pro stráž. Z archeologického průzkumu vyšlo najevo, že pevnost v Kertási představovala významnou součást opevnění namířené proti vnějším nepřítelům římského Egypta, zvláště proti kočovným kmenům Blemmyjů, kteří podnikali výpady obvykle z pravého břehu Nilu. A právě jim zde měla čelit římská vojenská posádka.

Velice důležitý byl československý výzkum obrovských mohylových pohřebišť jižně od Kalábši (asi 60 km na jih od Asuánu) a v údolí Vádí Kitna z období pozdně římského a raně byzantského, tj. ze 4.–5. století n. l. K pohřební výbavě nalezené v mohylách patří keramika, kamenné a skleněné nádoby, korálky, náušnice a další ozdoby zemřelých, látky i kožené předměty. Rovněž se našly kostrové pozůstatky, které se staly předmětem zvláštního antropologického studia. Mnohé z nalezených

předmětů získalo do svých sbírek Náprstkovo muzeum v Praze, neboť je náš stát dostal darem od Egypta jako projev díky za cennou pomoc při záchraně núbijského kulturního dědictví. Ostatní československé nálezy jsou uloženy v muzeu v Asuánu a v Egyptském muzeu Káhiře.

Bohatý materiál získaný našimi výpravami do Núbie v letech tzv. „núbijské pětiletky“ byl vědecky vyhodnocen a zpracován a z velké části též uveřejněn na stránkách odborných knih a článků. Československá účast na mezinárodní akci na záchranu núbijských památek představuje cenný vklad naší vědy k poznání historického vývoje Núbie.

ABÚSÍR

Československá, resp. česká egyptologie je od roku 1960 až dosud nerozlučně spojena s pyramidovým pohřebištěm staroegyptských panovníků 5. dynastie (asi 2510 – 2365 př. n. l.) v Abúsíru ležícím na západním břehu Nilu asi 20 km jižně od Káhiry. Právě v roce 1960 uspořádal Čs. egyptologický ústav pod vedením svého tehdejšího ředitele Z. Žáby archeologickou výpravu do Abúsíru, jejímž cílem byl výzkum hrobky velmože Ptahšepsese. Další výpravy do Abúsíru následovaly v 60., 70., 80. a 90. letech.

Nová rozsáhlá archeologická koncese, o kterou Univerzita Karlova požádala tzv. stálý archeologický výbor při ministerstvu kultury Egyptské arabské republiky v roce 1976, nebyla zvolena náhodně. Královské pohřebiště v Abúsíru totiž patří k nejvýznamnějším lokalitám v Egyptě, které nabízejí klíč k řešení závažných otázek vývoje staroegyptského státu. Přibližně v polovině 3. tisíciletí př. n. l. dosáhl nejstarší egyptský stát (Stará říše) vrcholu svého politického a hospodářského rozvoje a již od té doby se současně začaly objevovat příznaky budoucí hluboké společenské krize, která na konci 6. dynastie vedla k úpadku ústřední královské moci, hospodářským potížím, společenským nepokojům a úplnému rozpadu státu. Ústřední královské pohřebiště v Abúsíru nám poskytuje důležité historické prameny hmotné i písemné, které přibližují a objasňují složitý vývoj nejen období 5. dynastie, ale nejstarší egyptské společnosti vůbec.

Abúsír poměrně dlouho ležel stranou zájmu archeologů. Počátky

soustavného archeologického výzkumu Abúsíru jsou spjaty se jménem významného německého egyptologa L. Borchardta, který tu až na počátku 20. století vedl několik expedic Německé orientální společnosti. Borchardtovi se tehdy podařilo prokopat velkou část abúsírského pohřebiště a prozkoumat tři rozsáhlé pyramidové komplexy panovníků 5. dynastie: Sahurea, Neferirkarea a Niuserrea. Výsledkem byly nejen vlastní hodnotné nálezy, ale také jejich příkladné vědecké zpracování. Borchardtovy knihy o abúsírských památkách patří v dějinách egyptologie k těm nejlepším a nejdůkladnějším.

Borchardtovy výzkumy skončily ještě před první světovou válkou a Abúsír po nich upadl téměř v zapomnění. Dlouho se egyptologové domnívali, že Abúsír je prozkoumaný a že v něm už nelze nic nového ani podstatného objevit. Výsledky terénních výzkumů našich egyptologů od roku 1960 však svědčí o pravém opaku, jak ostatně uvidíme v následujících kapitolách.

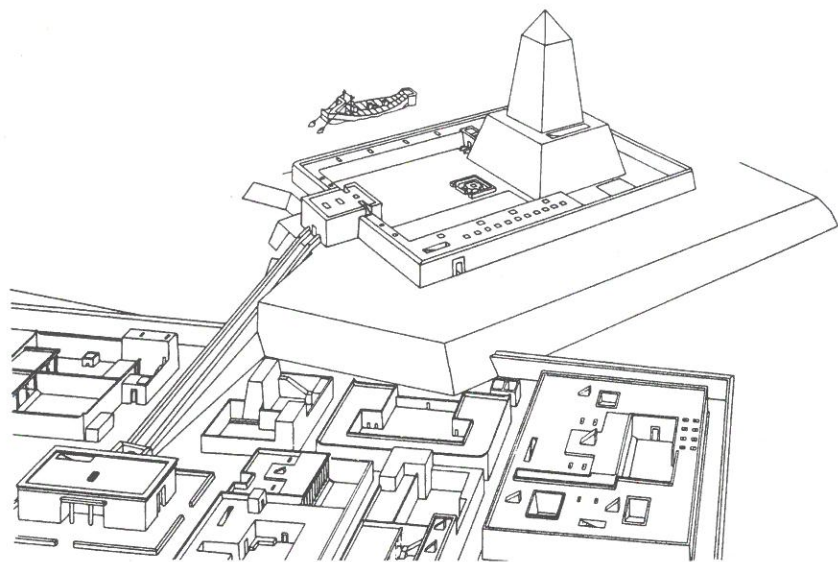
V souvislosti s Abúsírem je třeba se zmínit o dvou nálezech početných zlomků popsaných papyrů, které vešly do dějin egyptologie jako abúsírské papyry. První nález učinili zcela náhodně na konci 19. století místní feláhové, zatímco druhý nález se podařil začátkem tohoto století L. Borchardtovi. V případě druhého nálezů abúsírských papyrů bylo tedy okamžitě známo i přesné místo – Neferirkareův zádušní chrám. Vzhledem ke značnému poškození papyrů a obtížnému luštění jejich hieratických textů se těmito papyry dlouho žádný egyptolog důkladně nezabýval. Až v 50. letech se zpracovávání papyrů z Abúsíru ujala francouzská egyptoložka P. Posenerová-Kriégerová. Práce jí trvala 20 let a výsledkem bylo jejich obsáhlé vydání.

Abúsírské papyry, které byly součástí Neferirkareova chrámového archívu, podávají jedinečné informace o politických, hospodářských a náboženských poměrech Egypta ve druhé polovině 3. tisíciletí př. n. l. V papyrech se objevují záznamy o chrámovém hospodářství, seznamy kněží a přesné rozpisy jejich služeb s výčty jejich povinností, dále chrámové inventáře, různé účty, inspekční zprávy a úřední dopisy. Velice důležité přitom je, že záznamy v papyrech obsahují údaje o některých chrámech, pyramidách, hrobkách, dílnách, skladech a správních budovách, které v Abúsíru sice kdysi existovaly, ale dosud nebyly objeveny. Vznikla tedy neopakovatelná situace, že je možno vést archeologic-

ké výkopy v Abúsíru a přitom je průběžně porovnávat s písemnými prameny pocházejícími z téže lokality. A právě na takový soustavný výzkum abúsírských hmotných a písemných pramenů se dlouhodobě soustředili naši egyptologové.

Širší oblast starověkého Abúsíru však kromě vlastního královského pohřebiště také zahrnovala tzv. sluneční chrámy, které dosud představují jednu z velkých hádanek egyptské archeologie, a královské sídelní město s paláci, správními budovami, řemeslnickými dílnami a obytnými čtvrtěmi, které ovšem ještě nebyly nalezeny.

Z písemných záznamů víme, že celkem šest panovníků 5. dynastie nechalo postavit šest slunečních chrámů. Přestože je zřejmé, že se tyto chrámy musely nalézat poblíž královského pohřebiště v Abúsíru, byly dosud objeveny pouze dva. První z nich, jenž vybudoval pro slunečního boha Rea panovník Niuserre, odkryla již na přelomu 19. a 20. století německá výprava, zatímco druhý sluneční chrám, jenž postavil zakladatel 5. dynastie Veserkaf, nalezla a prozkoumala v 50. letech 20. století spojená výprava švýcarsko-německá.

Rekonstrukce Niuserreova slunečního chrámu

Na základě lépe dochovaného Niuserreova slunečního chrámu soudíme, že sluneční chrámy 5. dynastie měly podobné stavební rozvržení jako pyramidové komplexy. Jejich ústředním bodem přitom byl mohutný, vysoký obelisk, jehož pozlacené špice se měly dotknout při východu slunce první paprsky. Před obeliskem (směrem na východ) se nacházel otevřený dvůr s oltářem, na němž se předkládalo slunečnímu bohu maso obětních zvířat. Právem se můžeme domnívat, že obřadů v slunečním chrámu se zúčastňoval také panovník, a to v úloze „syna“ slunečního boha Rea.

Mezi nejvýznamnější nálezy učiněné v Niuserreově slunečním chrámu patří malované reliéfy s podrobným znázorněním života v přírodě ve třech egyptských ročních obdobích. Takovým způsobem byla názorně přiblížena úloha slunečního boha Rea jako stvořitele světa, dárce života a vládce přírody.

MATKA DVOU KRÁLŮ

Ve zmíněných abúsírských papyrech se mimo jiné hovoří také o zádušním kultu významné historické osobnosti – královny Chentkaus, která byla manželkou krále Neferirkarea a matkou dvou králů 5. dynastie. Údaje o tomto kultu přitom jednoznačně předpokládaly existenci pyramidy a zádušního chrámu někde na královském pohřebišti 5. dynastie v Abúsíru.

Archeologická koncese udělená v roce 1976 Čs. egyptologickému ústavu v čele s tehdejšími řediteli M. Vernerem v jižní části Abúsíru dávala našim egyptologům možnost vést výzkum na kterémkoli místě dávného pohřebiště, rozkládajícího se na ploše několika čtverečních kilometrů, a navíc ukrytého pod metrovými návějemi pouštního písku. Naskytla se tedy otázka: kde začít s výkopem? K jejímu zodpovězení bylo nutné použít některé moderní archeologické metody. Nejprve byl důkladně prozkoumán terén celé koncese a byly pečlivě prostudovány všechny dostupné hmotné i písemné památky vztahující se k Abúsíru. Po vyhodnocení všech poznatků byly navrženy vybrané úseky k uskutečnění geofyzikálních měření, která měla potvrdit a přesně stanovit „slibná místa“, kde by se pod pískem mohly skrývat dosud neobjevené starověké stav-

by, jež se zmiňují v abúsírských papyrech. K tomu také došlo a po prvních orientačních sondážních pracích bylo jasné, ve kterých místech koncese je třeba vést plošný archeologický odkryv.

Již první výsledky soustavného archeologického výzkumu ústřední části čs. výkopové koncese v Abúsíru byly velice významné. Podařilo se totiž odkrýt neznámý pyramidový komplex s vlastní pyramidou, zádušním chrámem, cihlovými příbytky kněží a skladištními prostorami. Pyramida byla původně asi 17 m vysoká a délka strany dosahovala 25 m. Vchod do pyramidy byl ze severu a svažující se vstupní chodba vedla do pohřební místnosti, která byla vyloupena již ve starověku. Ze sarkofágu, který kdysi chránil mumifikované tělo, zůstaly pouze kusy červené žuly...

Před východní stěnou pyramidy se nacházel rozlehlý zádušní chrám s pilířovým dvorem. Majitelku pyramidového komplexu potom bezpečně prokázaly hieroglyfické nápisy na červeně malovaných vápencových pilířích, které obsahovaly její tituly a jméno: ta, která je v Horově družině; ta, která vidí Hora a Suteha; Chentkaus. Královna Chentkaus II. byla též znázorněna na reliéfech zdobících chrámové stěny.

Neobvyklé tituly Chentkaus lze přeložit buď jako „matka krále Horního a Dolního Egypta a král Horního a Dolního Egypta“ nebo jako „matka dvou králů Horního a Dolního Egypta“. Lze se o ní domnívat, že po smrti svého manžela a předčasné smrti staršího syna a nástupce Raneferefa mohla skutečně vládnout nějakou dobu za mladšího, ještě nezletilého syna Niuserrea, a tak vlastně potvrdit a zajistit jeho legitimitu na trůnu faraonů. Je přitom velmi zajímavé, že naprosto stejné tituly měla v jiné pohnuté době na konci předcházející 4. dynastie stejnojmenná královna Chentkaus (I.), která byla po své smrti pohřbena v neobvyklé stupňovité hrobce v Gíze (v tzv. čtvrté pyramidě).

V sídlištních a skladištních prostorách pyramidového komplexu královny Chentkaus bylo nalezeno větší množství předmětů běžné denní a chrámové potřeby. Jednalo se o keramiku, kamenné nádoby, měděné pracovní nástroje, závaží, hračky, zdobené tabulky, fajánsové ozdoby a nápisy pocházející z dřevěných nádob a skříněk, vápencové pečetní válečky, otisky pečetí do hliněných uzávěrů zásobnic se jmény tehdejších panovníků, pazourkové nože a čepelky, rohože i košťata.

Velice cenný nález se podařil našim egyptologům v roce 1978 v rozvalinách pilířového dvora Chentkausina zádušního chrámu. V písečné

návěji totiž objevili okolo 200 různé velkých zlomků papyrů popsaných hieratickým písmem. Tyto papyry, které kdysi byly součástí Chentkausina chrámového archívu, jsou v egyptologii označovány jako třetí nález abúsírských papyrů. Obsahují cenné údaje hospodářského a kultovního charakteru a také zmiňují některé části chrámu, v němž byly nalezeny.

ZÁHADA NEDOKONČENÉ PYRAMIDY

Jednou z velkých záhad abúsírského královského pohřebiště dlouho byla tzv. nedokončená pyramida, která v písečné pláni vyčnívala do výšky necelých šesti metrů. Nevědělo se, proč byla její stavba předčasné ukončena, ani nebyl znám její majitel. Toto se nepodařilo zjistit ani L. Borchardtovi, jehož expedice tu na počátku 20. století prováděla sondážní archeologické práce.

K zahájení nového výzkumu nedokončené pyramidy v 80. letech opravňoval československé egyptology vedené profesorem M. Vernerem zlomek jednoho z abúsírských papyrů, na němž bylo uvedeno jméno zádušního chrámu málo známého panovníka 5. dynastie Raneferefa. Jmenoval se Božské jsou duše Raneferefovy a za opodstatněného předpokladu, že nedokončená pyramida patřila právě Raneferefovi, se tento chrám musel nacházet u východní stěny pyramidy. Navíc geofyzikální výzkum ukázal, že východně od pyramidy jsou pod pískem četné zbytky cihlového zdiva, jehož obrysy přesně odpovídají obrysům známých královských zádušních chrámů.

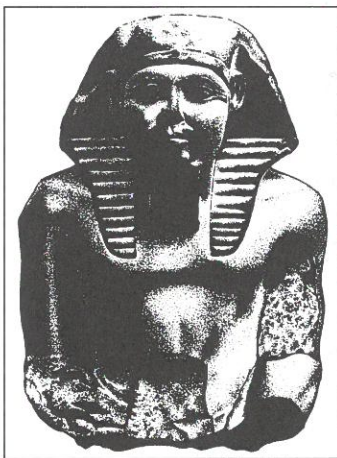
Soustavný archeologický výzkum celého areálu pyramidy byl zahájen v roce 1980. Již první nálezy učiněné před její východní stěnou prokázaly, že jsou tu zbytky obrovského cihlového zádušního chrámu patřícího panovníku Raneferefovi a zmíněného právě v abúsírských papyrech. Chrám, který byl obehnan masivní cihlovou zdí, tvořily desítky místností a chodeb. Každá z těchto chrámových prostor přitom měla svůj přesný účel. Jedinečná byla sloupová síň, původně zdobená dvaceti dřevěnými lotosovými sloupy, která představuje vůbec nejstarší doklad síně tohoto druhu. V sousedství této sloupové síně staré přibližně čtyři a půl tisíce let byla objevena místnost se dvěma dřevěnými bárkami, které se používaly při chrámových obřadech.

V sloupové síni čekal naše egyptology další velký objev. Našli zde soubor devíti dřevěných plastik představujících zajaté a spoutané nepřátelé Egypta, které zřejmě pocházejí z výzdoby královského trůnu. Egypťané často znázorňovali své nepřátele ze sousedních zemí (Núbijce, Libyjce a Asijce), kteří měli být poraženi a zničeni, neboť znamenali pro zemi trvalou hrozbu. Kresby a sošky nepřátel Egypta byly rozbíjeny při obřadu „ničení nepřátel“, který se běžně prováděl. Umělecká a historická hodnota soch nepřátel Egypta z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru je doslova nesmírná.

Mezi obrovským množstvím zajímavých nálezů z areálu nedokončené pyramidy dále vyniká jedinečný soubor kamenných soch samotného Raneferefa. Panovník je znázorněn s odznaky vladařské moci, různými pokrývkami hlavy a v jednom případě se sokolím bohem Horem, který svými rozepjatými křídly chrání hlavu faraona. Kamenné sochy Raneferefa, právě tak jako dřevěné plastiky nepřátel Egypta, byly po nálezu konzervovány a částečně restaurovány a okamžitě vystaveny na čestném místě v Egyptském muzeu v Káhiře.

Překvapení přinesl rovněž odkryv skladištních místností Raneferefova zádušního chrámu v roce 1982. Podlahu nejdlejšího skladiště totiž pokrývala souvislá vrstva nejen stovek zlomků popsaných papyrů, ale dokonce i celých papyrových svitků. Po zdlouhavém a namáhavém vyproštění papyrů z písku následovalo jejich čištění, vypínání a zarámování mezi skleněné tabule, fotografování a dokumentování. Tento objev československých egyptologů je nyní znám jako čtvrtý nález abúsírských papyrů, přičemž co do významu – nehledě na množství – předčí předcházející tři nálezy.

Objevené papyry byly součástí archívu Raneferefova zádušního chrámu. Mají velký význam pro pochopení historického vývoje a hospodářských poměrů v Egyptě ve 3. tisíciletí př. n. l., neboť obsahují například různé královské dekrety, popisy chrámu, seznamy chrámového vybavení

Faraon Reneferef

a rozvrhy kněžských služeb. Až bude dokončeno jejich vědecké zpracování, jistě velkou měrou obohatí naše poznání starověkého Egypta.

Raneferefův pyramidový komplex pomohl osvětlit ještě jednu velkou egyptologickou záhadu, kterou po řadu let představovala tajemná „svatyně nože“, rituální jatka, v nichž byla porážena obětní zvířata. Její existence byla dosud totiž známa pouze z náboženských textů a z písemných památek souvisejících se zádušním kultem. A právě našim egyptologům se poprvé podařilo v letech 1984–86 takovou „svatyni nože“ v Abúsíru objevit!

Dobře zachovalá „svatyně nože“ byla objevena ve východní části Raneferefova zádušního chrámu. Jedná se o jednoduchou cihlovou stavbu ze zaoblenými vnějšími rohy, jež má obdélníkový půdorys (přibližně 15 × 27 m). Mohutná obvodní zeď svatyně dosahovala původně výšky okolo 5 metrů a byla omítnuta a obílena. Úzkým vchodem v severní obvodní zdi byla do svatyně přiváděna obětní zvířata, jež byla rituálně porážena ve zvláštní otevřené místnosti.

Před porážkou byla zvířata (většinou skot) připoutána k vápencovým blokům, zapuštěným do země a opatřeným otvory. Řezníci nejprve zařizli obětní zvíře pomocí dlouhého pazourkového nože, potom ho rozčtvrtili a stáhli z kůže. Na zachovalém cihlovém stole („řeznickém špalku“) maso rozsekali na menší kusy, přičemž některé hned uvařili a upekli a jiné nechali sušit na střeše svatyně.

Větší část „svatyně nože“ vyplňovaly skladištní místnosti, které měly klenuté stropy. Účel těchto místností prozrazují četné nálezy zvířecích kostí, kamenné nože a čepelky, keramické nádoby a mísy na maso a krev obětovaných zvířat a hliněné otisky pečeti kněží a úředníků.

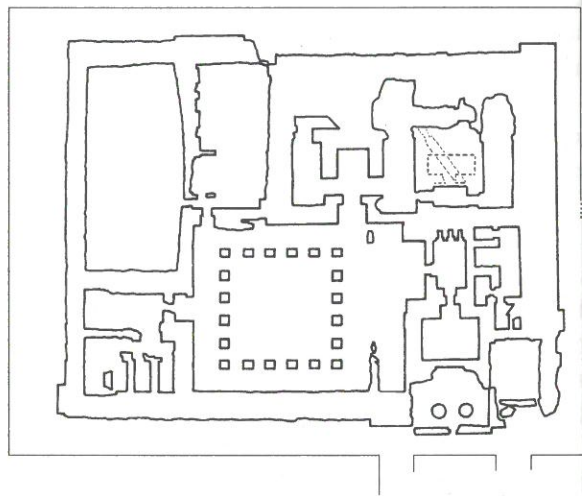
Mezi jednotlivými stavebními částmi areálu nedokončené pyramidy v Abúsíru má značný význam také vlastní pyramida. Tím, že panovník Raneferef (starší syn Neferirkarea a Chentkaus II., o níž jsme psali výše) předčasně zemřel, bylo třeba narychlo změnit stavební plán a z původně zamýšlené pyramidy postavit jednodušší hrobku typu mastaby. Pohled do „rozestavěné“ Raneferefovy pyramidy nám tak umožňuje získat cenné poznatky o prvních fázích výstavby egyptských pyramid. V devastované pohřební místnosti této pyramidy vzbudil v nedávné době pozornost nález levé ruky mumie jejího majitele, jejíž antropologický rozbor prozradil, že Raneferef zemřel pravděpodobně ve věku 20–23 let.

VEZÍROVA MASTABA

Plných 15 let (1960–74) odkrývali a zkoumali naši egyptologové největší nekrálovskou hrobku známou ze starověkého Egypta, která se nachází na abúsírském pohřebišti a patří „vezírovi, nejvyššímu soudci a řediteli všech královských staveb“ Ptahšepesovi. Tento muž žil v době 5. dynastie, přičemž vrcholu své kariéry dosáhl za vlády panovníka Niuserrea. A právě poblíž Niuserreovy pyramidy v Abúsíru si nechal postavit obrovskou a krásně zdobenou hrobku (mastabu), která byla opravdovým sídlem vybudovaným „navěky“ pro ducha zemřelého nejvyššího hodnostáře země.

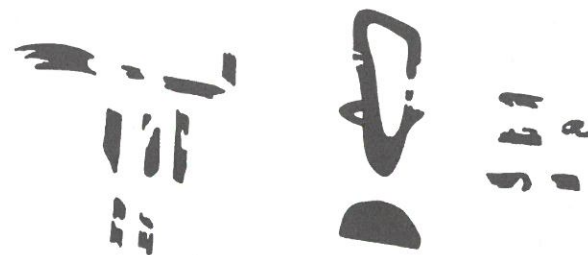
Mastaba vezíra Ptahšepese je pozoruhodné architektonické dílo, které vznikalo v několika stavebních etapách. Má obdélníkový půdorys o rozměrech 56 × 42 m. (Pro lepší představu je to plocha asi poloviny fotbalového hřiště.) V nadzemní části hrobky je zcela neobvyklý vstupní prostor s dvojicí sloupů, jejichž dřík tvořil v kameni napodobený svazek osmi lotosových stvolů a hlavici nerozvinutá poupata. Dále tu byla kaple se třemi výklenky, zdobená krásnými malovanými reliéfy a hieroglyfickými nápisy, které nás seznamují s každodenním životem ve starém Egyptě před 4 500 lety. Na stěnách se v dlouhých řadách střídají výjevy z prostředí dávných zemědělců, řemeslníků, písařů a hodnostářů.

Mezi celkem čtyřiceti prostorami Ptahšepesovy hrobky zaujímá zvláštní postavení velkolepý pilířový dvůr a místnost slunečního kultu, která svým tvarem napodobuje sluneční bárku. V podzemní části mastaby je

Půdorys hrobky vezíra Ptahšepese

Stavební graffito z Ptahšepesovy hrobky obsahující údaj „5 loktů, 5 stop“

zajímavá neobvyklá konstrukce pohřební místnosti, jejíž strop tvoří obrovské vápencové bloky zaklesnuté do sebe a připomínající obrácené písmeno V. Takovým způsobem se stavěly pohřební místnosti pouze v královských pyramidách.

V pohřební místnosti mastaby byly nalezeny dva kamenné sarkofágy. Ve větším byl původně pohřben majitel hrobky Ptahšepes, zatímco v menším jeho manželka. Byla jí samotná princezna Chamerernebti, dcera panovníka Niuserrea. Ptahšepes se s ní oženil poté, co dosáhl postavení vezíra – tedy po faraonovi druhého nejvýznamnějšího muže ve státě. Ptahšepesovi mimořádnému postavení také odpovídá jeho mastaba, jež připomíná spíše hrobku královskou než úřednickou.

Českoslovenští egyptologové zaznamenali v Ptahšepesově hrobce okolo 16 000 nálezů, většinou zlomků reliéfů, zbytků soch, keramiky, pazourkových a měděných nástrojů. Mezi nálezy byl výjimečný soubor přes 400 tzv. stavebních graffit, což jsou stručné stavební nápisy zaznamenané na neopracovaných stěnách kamenných bloků, z nichž byla hrobka postavena. Tyto nápisy byly psány červenou, černou nebo žlutou barvou.

Stavební graffita z Ptahšepesovy hrobky jsou cenná z toho důvodu, že odrážejí celý pracovní postup její výstavby: od lámání vápencových bloků v lomech, přes jejich dopravu na staveniště, až po položení všech kamenů. Graffita obsahují názvy pracovních jednotek, kalendářní údaje, stavební pokyny, různé konstrukční údaje, osobní jména a tituly. Je tedy přirozené, že jsou prvořadým pramenem k důkladnému poznání nejen stavebního postupu, ale také organizace kvalifikovaných dělníků a řemeslníků i nekvalifikovaného venkovského obyvatelstva zaměstnaného na stavbě. Graffita přispívají k pochopení účelu stavby i jejich jed-

notlivých prostor, a navíc nás informují o majetkových a vlastnických poměrech v době 5. dynastie.

Ptahšepesova mastaba v Abúsíru je natolik významnou starověkou stavební památkou, že již řadu let probíhá její náročná rekonstrukce a připravuje se její zpřístupnění veřejnosti.

TAJEMSTVÍ EGYPTSKÉ PRINCEZNY

Již jsme zmínili pro československé egyptology významný rok 1976, kdy se Čs. egyptologickému ústavu Univerzity Karlovy podařilo získat od Egyptské památkové organizace (nynějšího Nejvyššího výboru památek) novou archeologickou koncesi v jižní části abúsírského pyramidového pole, a to opět za výhodných podmínek, které umožňovaly dělení nálezů mezi egyptskou a naši stranu. Jedna archeologická sonda hned v říjnu roku 1976 byla provedena na abúsírské písčité pláni v místech, kde naši egyptologové předpokládali skupinu kamenných hrodek patřících významným osobnostem královského dvora 5. dynastie. Domněnka se záhy skutečně potvrdila, když byl pod písčnými návějsi objeven vchod do jedné z nich. A nepatřila ledaskomu! Dochované hieroglyfické nápisy prozradily jako majitelku objevené mastaby princeznu Chekeretnebti, dceru předposledního panovníka 5. dynastie Džedkarea Isesiho, jenž zemřel někdy kolem roku 2330 př. n. l.

Mastaba princezny Chekeretnebti je postavena z malých vápencových bloků a ze sušených cihel spojovaných nilským blátem. Má obdélníkový půdorys o rozměrech přibližně 19 × 15 m a je přesně orientována podle světových stran. V nadzemní části hrobky, která ční více než 3 m nad úroveň okolního terénu, se nacházejí čtyři místnosti. Vchodem od východu se vstupuje do ústřední kaple, po jejíchž stranách jsou další dvě kaple a zvláštní uzavřená místnost, tzv. serdáb. Zde byly uloženy sochy zemřelé princezny, aby odtud mohly malým průzorem sledovat obětní obřady odehrávající se v přiléhajících kaplích. Každodenní obětování jídel a nápojů duchu zemřelé bylo nezbytnou podmínkou k pokračování života na onom světě. Obětiny předkládali stanovení zádušní kněží na obětní stoly umístěné před deskami – stélami ve tvaru nepravých dveří, které bývaly zasazovány do západních zdí hrobních kaplí.

Takové stély byly v princeznině mastabě nalezeny dvě. Jedna patřila majitelce hrobky, „vlastní dceři krále, Chekeretnebti“, jak je na stéle uvedeno, zatímco druhá „ozdobě krále, jím milované, Tisethor“.

Velice cenným nálezem, který učinili naši egyptologové v ústřední kapli, byly nástěnné malby zachycující scény zádušních hostin a přinášení obětí. Princezna oděná do dlouhého přiléhavého šatu s ramínky a s dlouhou parukou sedí v křesle s nízkým opěradlem a sleduje přivádění obětních zvířat. Vše je přitom doprovázeno vysvětlujícími hieroglyfickými přípisky. Nejcennější na těchto malbách je však skutečnost – i když se to na první pohled bude zdát divné – že jsou nedokončené. Umožňuje nám to totiž zjistit jednotlivé fáze pracovního postupu dávných umělců.

V západní stěně ústřední kaple jsou některé malby značně poškozeny. Poškození způsobili již ve starověku lupiči, kteří – jak se ukázalo během výzkumu – vylomili v této stěně několik bloků, vytvořili si otvor a vyhloubili tunel do šachty spojující nadzemní a podzemní část hrobky. Odtud se dostali až do pohřební komory, kde však byli nemile překvapeni. Strop nad princezninou pohřební komorou se totiž krátce po pohřbu prolomil a písčiny a keramický násyp, který byl navršen nad komorou, propadl dolů a zčásti zasypal princeznin obrovský vápencový sarkofág i pohřební výbavu. Lupiče tedy zaskočila nebezpečná situace, kdy při neopatrném pohybu mohli být zasypáni v pohřební komoře. Díky tomu nestačili dokončit dílo zkázy, a naopak československé egyptology čekala nečekaně bohatá zeň v podobě aspoň zčásti neporušené princezny pohřební výbavy.

K pohřební výbavě patřily čtyři kanopy – vápencové nádoby na uložení princezniných vnitřností, miniaturní měděné pracovní nástroje a nádoby používané při obřadu „otvírání úst“, miniaturní symbolické nádoby z mědi a alabastru, alabastrová podhlavička, alabastrová tabulka s názvy sedmi posvátných olejů, dřevěný obětní stůl a množství keramiky. Zajímavé byly nálezy útržků plátěných obinadel, do nichž byla kdysi zabalena mumie princezny. Některé z nich jsou popsány hieratickými nápisy, takže z jednoho z nich se například dovídáme jméno úředníka, který byl odpovědný za dodání těchto obinadel: „králův podřízený, správce tkalcovny, Chenemu“. V pohřební komoře byly také nalezeny rozptýlené kosterní pozůstatky princezny, což opět měli na svědomí zlo-

ději, kteří vylomili v sarkofágu otvor, jímž vytáhli mumii a při hledání princezniných šperků ji roztrhali a rozptýlili. Na dně několikametrové šachty před pohřební komorou byla rovněž objevena hliněná mísa se zbytky zvířecí oběti, kterou sem položili kněží při pohřbu, po zazdění vchodu do této komory. Dodejme, že některé ze zajímavých nálezů z Chekeretnebtiny mastaby získalo tehdejší Československo při dělení nálezů, takže jsou nyní uloženy v pražském Náprstkově muzeu. Mimo jiné je mezi nimi torzo dřevěné princezniny sochy.

Již jsme zmínili nález stély ve tvaru nepravých dveří patřící ženě jménem Tisethor. Chekeretnebtina mastaba byla totiž dodatečně rozšířena, aby tu mohla být ve vedlejší pohřební komoře pohřbena právě Tisethor. Rovněž v její pohřební komoře byly nalezeny rozptýlené kosterní pozůstatky. Největší záhadou byla otázka vzájemného vztahu obou žen, princezny Chekeretnebti a dvorní dámy Tisethor, které spolu sdílely tuto mastabu. O obou ženách dochované historické prameny mlčí a o jejich vztahu nic neprozradily ani archeologické nálezy, ani nápisy obsahující jejich jména a tituly.

Ke slovu však přišel antropologický výzkum kosterních pozůstatků z obou pohřebních komor, který uskutečnil český antropolog E. Strouhal. Na základě studia znaků pohlaví a stáří dospěl k jednoznačnému závěru, že v obou případech šlo o pozůstatky žen, přičemž princezna Chekeretnebti zemřela ve věku 30–35 let, zatímco dvorní dáma Tisethor byla teprve 15–16letá dívka. Kostry obou žen se značně podobaly. Princezna dosáhla výšky 160 cm, zatímco Tisethor měřila jen 151 cm. U obou žen se podařilo zjistit tutéž krevní skupinu A. Na základě výsledků antropologického výzkumu lze tedy předpokládat blízké příbuzenství princezny a dvorní dámy, nejspíše vztah matky a dcery. Pokud je tomu tak, máme tu společnou hrobku dcery a vnučky faraona. Nadále nevyřešeny nicméně zůstávají dvě otázky. Kdo byl manželem princezny Chekeretnebti a zároveň otcem Tisethor a proč byla dcera Džedkarea Isesiho pohřbena právě v Abúsíru a ne někde v blízkosti pyramidy svého otce v jižní části sakkárského pohřebiště?

Archeologický výzkum československých egyptologů se uskutečnil v roce 1987 v sousedství hrobky princezny Chekeretnebti, přičemž se podařilo odkrýt dvě hrobky, které mimo jiné také vydaly antropologický materiál. První hrobka patřila 19–20leté princezně Hedžetnebu, zatím-

co druhá bezejmenné majitelce, jež se naopak dožila na svou dobu značného stáří 50–60 let. Na základě zjištěných četných shodných znaků je potom možné předpokládat úzké příbuzenství nejen těchto dvou žen, ale i princezny Chekeretnebti. Princezny Chekeretnebti a Hedžetnebu byly dcery Džedkarea Isesiho, zatímco bezejmenná byla snad také jejich sestra. Další plánované archeologické práce v této oblasti jistě povedou k objevům hrobek, které by mohly poskytnout nová svědectví k objasnění příbuzenských svazků v královské rodině 5. dynastie.

PRVNÍ EGYPTSKÝ KOLABORANT

Zvláštní skupina hrobek se v abúsírském pohřebišti nachází ve vzdálenosti přibližně 200 metrů na jihozápad od Raneferefovy nedokončené pyramidy. Na samém západním okraji nekropole pak byla na přelomu 70. a 80. let naší archeologickou expedicí překvapivě odhalena existence několika velkých šachtových hrobů, které představují specifický typ egyptských hrobek, jejichž základem byla pohřební komora vybudovaná na dně široké a hluboké šachty. Hrobky tohoto typu se stavěly od 7. snad až do 4. století př. n. l. a byly určeny pro pohřby nejvyšších hodnostářů.

Ještě překvapivější než existence šachtových hrobek v Abúsíru bylo zjištění majitele té, která byla odkryta jako první. Byl jím totiž hodnostář Udžahorresnet, dosud známý především z dlouhého životopisného nápisu vytesaného v hieroglyfickém písmu v klasické egyptštině do jeho bazaltové sochy uložené nyní ve vatikánském Museo Gregoriano Egizio. Tento životopis dosud představuje základní egyptský pramen k poznání bouřlivého počátku první perské nadvlády v zemi po roce 525 př. n. l.

Zmíněný perský vpád ukončil v Egyptě období výrazného hospodářského rozkvětu země (provázaného s efektivním zemědělstvím a kve- toucím zahraničním obchodem) za panování králů 26. dynastie (663 až 525 př. n. l.), kteří sídlili v Sajích (dnešní Sá el-Hagar v severozápadní nilské deltě). Někdy se toto období nazývá sajská renesance. Typickým se tehdy stalo hledání vzorů ve slavné éře stavitelů pyramid a vědomá archaizace, která se projevovala zvláště v organizaci státní správy a voj-

ska, v náboženství, umění, jazyku a literatuře. Právě v této době se v Egyptě usazovalo množství cizinců, především Řeků, kteří sem přicházeli jako vojenští žoldnéři nebo obchodníci. S usazováním Řeků zde souviselo i zavedení výroby železa, které od 6. století př. n. l. začalo v Egyptě později než v jiných oblastech Středomoří vytlačovat bronz.

Poslední velký panovník 26. dynastie Ahmose II. se snažil uzavřít úzké spojenectví s řeckými státy a zajistit obranu Egypta před nebezpečně narůstající mocí Perské říše na východě. Zprávu o tom, byť ne právě přesnou, při svém proslulém vyprávění o Polykratově prsteni, přináší i „otec dějepisu“ Hérodotos. Egypt se nakonec perské hrozbě neubráníl. Vojsko Ahmosova syna a nástupce Psammetika III. bylo ve zmíněném roce 525 př. n. l. poraženo Peršany vedenými králem Kambýsem v bitvě u Pelusia (dnešní Tell el-Faramá na severozápadním pobřeží Sínaje). Po krátkém obléhání padl Memfis a celý Egypt se ocitl pod perskou nadvládou, která trvala až do roku 404 př. n. l.

Když král Kambýsés vpadl do Egypta, v čele egyptské flotily stál „náčelník, kníže, nositel královské pečeti, jediný přítel krále, správce královského paláce, kněz a vrchní lékař“ Udžahorresnet, jenž však zradil svého panovníka a přidal se na stranu Peršanů. O době, která následovala, mnohé napovídá zmínění „obrovské vřavy, která vypukla v celé zemi a dosud jí nebylo v této zemi podobné“ v Udžahorresnetově biografickém nápisu. V témže nápisu se mimo jiné praví:

„Velký vládce všech cizích zemí Kambýsés přišel do Egypta a cizinci ze všech cizích zemí byli s ním. Když celou tuto zemi dobyl, ovládl ji, a on se stal panovníkem Egypta a Velkým vládcem všech cizích zemí.“

Jeho Veličenstvo mi svěřilo funkci vrchního lékaře a dovolilo mi jako svému příteli a správci paláce žít po jeho boku. Sestavil jsem mu titulaturu se jménem krále Horního a Dolního Egypta, Potomek Rea‘.

Seznámil jsem Jeho Veličenstvo s velikostí Sají, které jsou sídlem velké Neity, matky, jež porodila Rea a jež začala rodit v době, kdy zrození ještě neexistovalo, s velikostí Neitina chrámu, který je nebem ve všech směrech, s velikostí paláců Neity a všech bohů i bohyň, kteří v nich pobývají, s velikostí paláce včely, který je sídlem vládce, Pána nebe, a s velikostí svatyně Resnet a Mehnet a chrámu Atuma, který skrývá tajemství všech bohů...

Podal jsem Veličenstvu králi Horního a Dolního Egypta Kambýsovi zprávu o všech cizincích, kteří v Neitíně chrámu pobývali, aby z něho byli vyhnáni a Neitín chrám se zase mohl zaskvět v celé své nádheře jako předtím. A Jeho Veličenstvo přikázalo vyhnat všech-

ny cizince, kteří pobývali v Neitíně chrámu, a zničit všechny jejich domy i všechny jejich nečistě věci, které v tomto chrámu byly.“

Z uvedeného textu je zřejmé, že Udžahorresnet vydatně pomáhal perskému králi a že mu sestavil titulaturu, jakou mívali pouze egyptští faraoni. Rovněž zdůraznil svoji osobní zásluhu o opětovný rozkvet slavného města Sais a jeho věhlasného Neitina chrámu (Neit byla důležitou dolnoegyptskou bohyní lovu a války), jejichž obyvatelům a kněžím zřejmě pomáhal zmírnit následky perské okupace. Udžahorresnetův postoj byl – eufemisticky řečeno – velmi pragmatický. Ve shodě s nadpisem kapitoly je možno konstatovat, že jde o prvního jménem doloženého kolaboranta s nepřítelem z řad Egyptanů. O tom, že byli jistě mnozí před ním v dobách o mnoho starších, dnes po zkušenostech 20. století těžko někdo pochybuje.

Dlouho se předpokládalo, že oblíbenec perských králů Kambýsa a Dáraia I. byl pohřben buď ve zmíněných Sájích, nebo dokonce až ve vzdálené Persepoli. Egyptologové vskutku neočekávali, že by jeho hrobkou mohla být mohutná stavba na západním okraji abúsírského pohřebiště, která se už od poloviny 19. století mylně považovala za pyramidu.

Jde o stavbu z vápencových bloků měřící 24 × 24 m, kterou v podzemí tvoří důmyslný systém hlubokých šachet. Uprostřed je situována hlavní pohřební šachta o světlosti přibližně 5 × 5 m a kolem ní jsou do ztvrdlého jílového podloží vytesány další čtyři vedlejší šachty, které byly vyplněny původním zásypem – jemným pouštním pískem bez jakýchkoli příměsí. Tyto periferní šachty, jež byly navzájem propojeny otvory v různých výškách, měly nepochybně plnit funkci spojených nádob a účinně znemožňovat vykradačům hrobek proniknout do pohřební komory na dně centrální šachty. Promyšlený bezpečnostní systém byl završen použitím keramických nádob (ve funkci „trychtýřů“) ve stropě pohřební místnosti, jimiž byla v den pohřbu zcela zasypána.

Vlastní pohřební komora nacházející se v hloubce 23 m obsahuje obří vápencový sarkofág, v němž byl ještě umístěn menší, dokonale vypracovaný antropoidní sarkofág z bazaltu. Tento byl zdobený hieroglyfickými nápisy, jež společně s dalšími (vytesanými a namalovanými na stěnách vnějšího sarkofágu a pohřební komory i na předmětech pohřební výbavy) potvrdily identifikaci překvapivého majitele hrobky. Avšak i přes všechna promyšlená technická opatření byla i tato hrobka vyloupena již

ve starověku. Lupičům se totiž podařilo částečně vyprázdnit hlavní šachtu, prolomit mohutnou klenbu pohřební komory a nakonec i prorazit otvor do vnitřního sarkofágu. Navzdory tomu, že se v hrobce nenašly žádné zbytky Udžahorresnetova mumifikovaného těla ani obinadla, jedná se o jeho skutečný hrob a nikoli pouze o symbolický, jak se zprvu mohlo zdát. V současné době je tento šachtový hrob v terénu dobře identifikovatelný, třebaže jsou jeho šachty z bezpečnostních důvodů z velké části opět zasypány.

IUFAŮV ŠACHTOVÝ HROB

Jihovýchodně od Udžahorresnetovy hrobky se nachází další šachtový hrob, který odkrývala česká expedice v letech 1995–1998. Jeho obrovská ústřední čtvercová šachta má rozměry 14 × 14 m a její hloubka dosahuje 25 m. Po pracném odstranění písčného zásypu šachty se bylo možné propracovat k jejímu dnu. Zde byla umístěna uzavřená klenutá pohřební místnost (6,5 × 4 m) s mohutným vápencovým sarkofágem a pohřební výbavou, jejíž součástí byly čtyři popsané vápencové kanopy obsahující vnitřnosti zesnulého zalité pryskyřicí. Dále zde čeští archeologové našli soubor 408 modrých fajánsových sošek představujících zástupce a pomocníka zesnulého na onom světě (tzv. vešebty). Nechyběla ani dřevěná skříňka s nádobkami s posvátnými oleji a mastmi, kamenné nádoby, keramika, různé amulety, magické cihly ze sušené hlíny a papyrové svitky s náboženskými texty *Knihy mrtvých*.

Hieroglyfické nápisy na předmětech z pohřební výbavy a na stěnách pohřební místnosti i sarkofágu prozradily tituly a jméno majitele hrobky, kterým byl „správce paláců a kněz předčítatel Iufaa, zrozený Anchtesou“. Tento muž žil na sklonku 6. století př. n. l. a jeho hrobka je tedy jen o málo mladší než sousední Udžahorresnetova.

Největší záhadu nevyloupené hrobky přirozeně pro egyptology představoval očividně neporušený vápencový sarkofág. Přípravné práce k jeho otevření byly ovšem velice náročné a zdlouhavé. Především se musela zabezpečit celá pohřební komora, které každou chvíli hrozilo zavalení, neboť začaly působit přírodní vlivy a obnažené stěny hluboké šachty praskaly a sesouvaly se. Originální a účinné řešení představovalo vybu-

dování obrovského železobetonového ochranného štítu nad komorou, jenž udrží tíhu písku a kamene, a zpřístupnění pohřební místnosti dřevěným schodištěm instalovaným v malé božní jižní šachtě propojené ve spodní části s hlavní šachtou.

Otevření Iufaova sarkofágu spočívalo v uvolnění sádrou důkladně zapečetěného, 24 tun těžkého víka pomocí hydraulických heverů a čtyř mohutných dřevěných trámů. Když se toto podařilo, objevil se ve velkém vápencovém sarkofágu ještě vnitřní sarkofág z tmavého bazaltu, jenž měl lidskou podobu a byl popsáný. Teprve v něm se skrývala dřevěná rakev s mumii. Iufavu mumii, zabalenou do pruhů lněných obinadel, pokrývala síť z tisíců modrých jemných fajánsových korálků a na hrudi ji chránila klečící bohyně nebes Nut s roztaženými křídly, vytvořená ze stejného materiálu. Po těle byly navíc rozloženy krásně vypracované amulety a všechny prsty na ruce i nohou kryly zlaté návleky. Antropologický výzkum prokázal, že Iufaa byl křehké postavy, vysoký asi 163 cm a že zemřel ve věku 25 až 30 let.

Objev této nevyloupené staroegyptské hrobky vzbudil přirozeně velkou pozornost odborné i laické veřejnosti a opět připomenul výzkum abúsírské nekropole. Iufaův šachtový hrob však zůstává nadále pro veřejnost nepřístupný, neboť v něm probíhají rekonstrukční a restaurátorské práce. V nejbližší době se počítá i s archeologickým průzkumem jeho okolí.